A R T Y K U Ł Y

HELENA CHOJNACKA
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

REGIONALNE UKŁADY CEN MLEKA I MASŁA W POLSCE

Znajomość przyczyn regionalnych układów cen rolnych stanowi jedną z istotnych przesłanek optymalizacji terytorialnych planów skupu produktów rolnych, a zatem ma istotne znaczenie dla planistycznej polityki gospodarczej.

Skup państwowy obejmuje już od kilku lat dominującą część produkcji towarowej rolnictwa (przeszło 80%) przy jednoczesnym stale zawężającym się marginesie rynku niezorganizowanego. Fakt ten może sugerować i często sugeruje mało znaczącą, bądź wręcz nieistotną rolę cen rolnych na rynku niezorganizowanym. Bezzasadność takiego poglądu w aspekcie współzależności między ceną wolnorynkową a poszczególnymi cenami skupu państwowego w makroskali na rynku centralnym została wykazana w obszernej literaturze przedmiotu [1].

Obecnie podejmujemy próbę zbadania przyczyn przestrzennego (wojewódzkiego) układu cen mleka i masła na rynku niezorganizowanym oraz stopnia powiązania tych cen z poszczególnymi parametrami określającymi dany poziom równowagi na rynkach lokalnych w zakresie mleka i masła. Jest bowiem ogólnie wiadomo, że cena stanowi wyraz określonego stanu równowagi między popytem i podażą na danym rynku. Stwierdzenie to ma w istocie swojej — pomijając sytuację nienormalnych krzywych podaży czy popytu [2] — charakter aksjomatu i, jako rezultat teoretycznych uogólnień na pewnym stopniu abstrakcji, jest zbyt generalne w analizie konkretnego układu cen, zwłaszcza gdy chodzi o wyjaśnienie przyczyn determinujących dany stan równowagi rynkowej, którego wyrazem jest cena. Parametry bowiem określające zarówno podaż, jak i popyt, mogą oddziaływać na określony poziom ceny z różnym natężeniem i w odmiennym układzie czynników współokreślających. Dlatego też w analizie konkretnego układu cen, twierdzenie o cenie jako wyrazie stanu równowagi rynkowej może jedynie posłużyć jako punkt wyjścia oraz schemat myślowy analizy.

Analiza niniejsza koncentruje się głównie na statycznym aspekcie zagadnienia, aczkolwiek fragment końcowy obejmuje również pewne elementy podstawowych tendencji zmian w ujęciu dynamicznym w dłuższym okresie (1950—1962). Ograniczenie analizy w zasadzie do aspektu

[1] M. Pohorille: Wstęp do teorii regulowania cen rolnych. PWN, Warszawa 1960, część III. Dyskusja o cenach rolnych, tom I, wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1959.
[2] W tej kwestii por. M. Pohorille: op. cit., s. 461 i następne.

statycznego podyktowane było w głównej mierze niedostatkiem danych liczbowych z zakresu kształtowania się bilansów produktów rolnych w przekroju wojewódzkim na przestrzeni dłuższego okresu czasu. Statyczny zaś aspekt analizy siłą rzeczy dyktuje koncentrację badania na przyczynach typu strukturalnego, co nie wyklucza wyłączenia również niektórych czynników o charakterze koniunkturalnym.

Przyczyny regionalnego (wojewódzkiego) zróżnicowania cen mleka w aspekcie statycznym badamy w dwóch fazach. W pierwszej fazie, badamy czynniki określające podaż mleka, ściślej stopień towarowości, w sferze produkcji i rozdysponowania produkcji mleka. Przyjmujemy tu w zasadzie podstawowe przyczyny typu strukturalnego określające cenę na rynku lokalnym:

1. Gęstość zaludnienia wiejskiego, co w kontekście wysokiego jeszcze naturalnego charakteru spożycia żywności w gospodarstwach chłopskich, zwłaszcza zaś mleka i jego przetworów, określa rozmiar samozaopatrzenia rodziny w te produkty.

2. Profil konsumpcji wśród ludności rolniczej w poszczególnych województwach, który — jak wiadomo z badań nad spożyciem w rodzinach rolniczych [1] — różni się w istotny sposób między rejonami w wyniku wpływu czynników produkcyjno-ekonomicznych, dyktujących — niezależnie od poziomu dochodowości — sybstytucyjność między poszczególnymi dobrami. W związku z tym wielkość spożycia poszczególnych produktów żywnościowych na głowę ludności jest różna między rejonami. Upraszczając, z konieczności, przyjmujemy jako miernik spożycia mleka przeciętną wielkość przypadającą na głowę ludności wiejskiej w danym województwie.

3. Stopień intensywności produkcji mleka, której wyrazem jest produkcja mleka na 1 ha użytków rolnych.

4. Stopień udziału mleka zużytego na cele produkcyjne (spasanie) w produkcji globalnej mleka.

5. Gęstość zaludnienia miejskiego, jako podstawowy czynnik powstania i istnienia rynku lokalnego.

6. Produkcja towarowa mleka przypadająca na głowę ludności miejskiej w danym województwie.

W drugiej fazie — przyjmując jako założenie wyjściowe, że cena jest wyrazem stopnia równowagi między popytem i podażą na danym rynku — badamy wpływ na cenę czynników występujących bezpośrednio w sferze rynku. Są to następujące czynniki:

1. Poziom życiowy ludności, którego miernikiem jest wielkość dochodu, przeznaczonego na spożycie osobiste, przypadająca na 1 mieszkańca [2].

2. Wielkość zaopatrzenia w mleko przez sieć handlu uspołecznionego przypadająca na głowę ludności miejskiej.

3. Stopień uspołecznienia zbytu mleka w gospodarce chłopskiej, którego miernikiem jest udział skupu mleka w produkcji towarowej mleka.

---

[1] H. Chojnacka: Konsumpcja żywności w rodzinach rolniczych. PWN, Warszawa 1963, rozdz. III.

[2] Źródło: Dochód Narodowy Polski według województw, 1961 r. Szacunek Dep. Bilansów Gospodarki Narodowej GUS. Należy zauważyć, że przyjmując dochód na mieszkańca w danym województwie, zdajemy sobie sprawę ze stopnia uproszczenia jakie popełniamy. Poprawniej byłoby przyjąć wielkość dochodu na głowę ludności miejskiej, z czego, ze względu na brak danych, musieliśmy zrezygnować.

4. Wielkość podaży mleka na lokalnym rynku niezorganizowanym przypadająca na głowę ludności miejskiej.

Przedstawiony zespół czynników można by rzecz jasna poszerzyć o takie, jak rozmieszczenie i gęstość sieci skupu mleka w poszczególnych województwach, sieć dróg, jej gęstość itp. Ze względu jednak na niewymierność tych czynników ograniczamy badanie do wyżej wymienionych, które w dosyć wysokim stopniu wyjaśniają zarówno zmienność ceny, jak i towarowości mleka.

Charakterystyka źródeł notowań cen mleka i masła na rynku niezorganizowanym

Aktualnie istnieją w Polsce trzy źródła notowań cen rolnych na rynku niezorganizowanym: ceny rolne płacone w obrotach wolnorynkowych według notowań GUS[1] i PKC oraz ceny rolne płacone na targowiskach[2].

Spośród istniejących źródeł notowań cen na rynku niezorganizowanym przyjmujemy do analizy ceny targowiskowe, świadomie pomijając wzajemny układ cen według różnych notowań, który może posłużyć za oddzielny przedmiot analizy cen rolnych w zależności od zasięgu i charakteru rynku lokalnego. Można jedynie nadmienić, że względny układ cen mleka i masła płaconych w transakcjach wolnorynkowych (odchylenia poszczególnych cen od średniej krajowej) jest w zasadzie zbliżony do układu cen targowiskowych. Występujące natomiast różnice w poziomie cen wojewódzkich wynikają z charakteru i zasięgu rynków lokalnych, na których przeprowadzone są notowania. Ceny płacone w obrotach wolnorynkowych są z reguły niższe niż ceny targowiskowe.

Różnice te wydają się zrozumiałe. Ceny w obrotach wolnorynkowych notowane są bowiem na rynkach bardziej oddalonych od większych centrów rynkowych. Wiadomo natomiast, że ceny mleka są proporcjonalne do odległości między miejscem produkcji a centrum rynkowym. Wynika to z istotnej roli w tym przypadku kosztów transportu oraz trudności z tym związanych (konieczność codziennej dostawy, duża łatwość psucia się mleka, rozmiar mleka towarowego i związana z tym opłacalność dostawy na większe odległości). Rola kosztów transportu w odniesieniu do cen masła wydaje się być znacznie mniejsza. W przypadku jednak masła, wpływ na poziom cen, w zależności od wielkości i charakteru rynku lokalnego, wywiera poziom życia ludności w różnych strefach mniej lub bardziej oddalonych od dużego centrum miejskiego (o czym niżej dalej), co w powiązaniu z wysoką elastycznością cenową i dochodową popytu masła określa dość silne przestrzenne rozpiętości cen masła.

Należy również wskazać na większą reprezentatywność i ścisłość cen masła notowanych na targowiskach niż cen mleka. Cenę targowiskową mleka cechuje bowiem szczególna specyfika wynikająca stąd, że na targowiskach sprzedaje się tylko część mleka z ogólnej podaży realizowanej na rynku niezorganizowanym, znaczna natomiast część dostarczana jest bezpośrednio do domu konsumenta po cenie wyższej niż targowiskowa. Ceny tego mleka oraz rozmiar nie są znane i trudne do ewidencji. Dlatego też brak jakichkolwiek podstaw do ustaleń, nawet w przybliżeniu, zarówno wielkości oraz proporcji tych dwu strumieni podaży mleka na rynku niezorganizowanym, jak i różnic w poziomie cen obu form sprzedaży, upoważnia do przyjęcia z konieczności cen targowiskowych.

---

[1] „Źródłem informacji o cenach uzyskiwanych przez rolników w transakcjach wolnorynkowych jest miesięczna sprawozdawczość korespondentów rolnych GUS. Ceny dotyczą transakcji dokonywanych przez rolników poza uspołecznionym aparatem skupu i handlu, a więc przede wszystkim transakcji sąsiedzkich oraz transakcji dokonywanych między rolnikami a ludnością miejską". Rocznik Statystyczny 1963, s. 272.

[2] „Źródłem informacji o cenach targowiskowych jest miesięczna sprawozdawczość prezydiów powiatowych oraz miejskich rad narodowych. Sprawozdania sporządzone są na podstawie notowań przeprowadzonych na targowiskach miejskich w ok. 350 miastach, co najmniej raz w tygodniu. Notowania dotyczą cen płaconych przez konsumenta". Rocznik Statystyczny 1963 r., s. 440.

Rejonowe zróżnicowanie cen mleka i masła na rynku niezorganizowanym w ujęciu statycznym

W zakresie kształtowania się targowiskowych cen[1] mleka, zwanych w dalszych rozważaniach cenami rynku niezorganizowanego można Polskę podzielić najogólniej na dwie grupy województw o wysokich i niskich cenach mleka (tab. 1).

Tabela 1

Ceny mleka i masła wg notowań na targowiskach
(Średnioroczna cena w latach 1959—1962)

Lp.	Miasta wydzielone województwa	Cena mleka		Cena masła	
		zł/ltr	średnia cena krajowa = 100	zł/kg	średnia cena krajowa = 100
	Polska	3,00	100,0	57,2	100,0
1.	m. Kraków	3,01	100,3	63,3	110,7
2.	m. Warszawa	.	.	62,6	109,4
3.	m. Łódź	3,00	100,0	62,2	108,7
4.	m. Poznań	.	.	61,4	107,3
5.	m. Wrocław	3,00	100,0	60,2	105,2
6.	Bydgoskie	2,71	90,3	57,3	100,2
7.	Gdańskie	2,71	90,3	56,1	98,1
8.	Szczecińskie	2,91	97,0	55,4	96,9
9.	Opolskie	2,91	97,0	55,5	97,0
10.	Poznańskie	2,92	97,3	57,7	100,9
11.	Olsztyńskie	2,94	98,0	54,0	94,4
12.	Wrocławskie	2,94	98,0	57,5	100,5
13.	Koszalińskie	2,95	98,3	54,2	94,8
14.	Łódzkie	2,98	99,3	57,6	100,7
15.	Zielonogórskie	2,98	99,3	57,4	100,3
16.	Białostockie	3,03	101,0	49,5	86,5
17.	Warszawskie	3,08	102,7	54,8	95,8
18.	Krakowskie	3,13	104,3	58,6	102,4
19.	Lubelskie	3,17	105,7	50,9	89,0
20.	Rzeszowskie	3,18	106,0	56,7	99,1
21.	Kieleckie	3,25	108,3	52,8	92,3
22.	Katowickie	3,25	108,3	62,8	109,8

Źródło: Biuletyn Statystyki Cen, GUS, 1959—1962.

Do grupy o wysokich cenach mleka wchodzą województwa wschodniej i południowo-wschodniej Polski (katowickie, krakowskie, rzeszowskie, kieleckie, lubelskie, warszawskie). Odchylenia w górę od średniej ceny krajowej wahają się w tych województwach od 1 do 10%.

[1] Z uwagi na fluktacje cen produktów rolnych w poszczególnych latach przyjmujemy za podstawę analizy w aspekcie statycznym średnie ceny roczne z okresu czteroletniego (1959—1962) kierując się w doborze okresu jednolitością charakteru rynku mleka (form podaży mleka).

Ceny ekstremalne mleka występują w województwach: gdańskim i bydgoskim — najniższe, w katowickim, kieleckim i rzeszowskim — najwyższe. Różnice między cenami krańcowymi wynoszą około 20% ceny najniższej.

Odmienny jest geograficzny układ cen masła. W odróżnieniu od cen mleka, które kształtują się w miastach wydzielonych na poziomie średniej ceny krajowej, wysokie ceny masła występują przede wszystkim na targowiskach miast wydzielonych, tzn. dużych centrów rynkowych. W głównej też mierze wysokie ceny masła w miastach wydzielonych określają znacznie większą rozpiętość w przestrzennym układzie cen masła niż cen mleka. Różnice między cenami krańcowymi wynoszą 27% ceny najniższej, przy wyłączeniu zaś notowań cen w miastach wydzielonych — 19%. Najniższe ceny masła notowane są w województwach lubelskim, białostockim, kieleckim, najwyższe zaś w krakowskim, poznańskim, bydgoskim.

Można zatem sądzić, że stopnień regionalnego zróżnicowania cen mleka i masła na rynku niezorganizowanym jest znaczny, aczkolwiek istniejące zróżnicowanie jest łagodniejsze niż 10 lat wstecz. Należy bowiem zauważyć, że zarówno na rynku mleka, jak i masła występuje wyraźna tendencja do niwelacji krańcowych odchyleń cen na rynkach lokalnych.

Przed przystąpieniem do analizy przedstawionego przestrzennego układu cen mleka i masła, krótka informacja o wadze rynku niezorganizowanego w zakresie tych produktów w skali gospodarki chłopskiej[1]. Otóż produkcja towarowa mleka wg bilansu mleka na szczeblu wytwórczym[2] wynosi ok. 45% produkcji globalnej. W tym skup państwowy ok. 27%, a obrót niekontrolowany ok. 17%, co oznacza, że przeszło 1/3 produkcji towarowej mleka pozostaje poza obrotem uspołecznionym. Rzecz jasna, w przekroju regionalnym zarówno towarowość mleka, jak i udział skupu uspołecznionego w podaży mleka są silnie zróżnicowane. Dla przykładu: towarowość mleka w woj. olsztyńskim wynosi ok. 68%, a udział skupu państwowego w produkcji towarowej mleka stanowi 96%. W województwie rzeszowskim towarowość mleka wynosi ok. 23%, a skup państwowy wynosi zaledwie 32% całej produkcji towarowej mleka. Można również nadmienić, że waga towarowego mleka płynnego w produkcji mleka jest dominująca w stosunku do mleka przetworzonego gospodarskim sposobem na masło towarowe. Orientacyjną informację w tej kwestii pozwalają uzyskać dane rachunkowości rolnej[3], z których wynika (z całej zbiorowości), że przy produkcji towarowej mleka stanowiącej ok. 42%, przerób mleka (łącznie na masło, śmietanę, sery) wynosi 26% produkcji globalnej mleka, z tym jednak, że gros przetworów mlecznych wytworzonych w gospodarstwie pozostaje na samozaopatrzenie rodziny, a zatem w nieznacznym stopniu przybiera charakter towarowy. Towarowość masła wynosi bowiem ok. 28%, a śmietany ok. 4% (ok. 70% śmietany przetwarzane jest na masło). Zarówno jednak odsetek przerobu mleka, jak i wskaźniki towarowości masła i śmietany wykazywane przez gospodarstwa rachunkowości rolnej są z pewnością znacznie wyższe niż w gospodarstwach przeciętnych.

Przyczyny regionalnego zróżnicowania cen mleka. Terytorialne zróżnicowanie cen większości produktów rolnych jest jak dotychczas zjawiskiem trwałym, aczkolwiek stopień tego zróżnicowania ulega zmniejszeniu. Te-

[1] Te i wszystkie pozostałe dane liczbowe dotyczące produkcji i rozdysponowania produkcji mleka oraz inne dane dotyczące charakterystyki poszczególnych województw dotyczą gospodarki indywidualnej, a nie całego rolnictwa, co jest jedynie słuszne w analizie cen na rynku niezorganizowanym.

[2] Bilanse artykułów rolnych za lata 1955/56—1961/62, wyd. GUS Dep. Rolnictwa 1963 r., zeszyt 64, tabl. 43. Należy zastrzec, że dane powyższe dotyczące poszczególnych pozycji bilansu mleka są szacunkowe, a zatem dyskusyjne, niemniej dla celu ogólnej orientacji wydają się dostatecznie miarodajne.

[3] Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1961/62. Warszawa 1962, s. 99—102.

rytorialne zróżnicowanie cen rolnych jest wyrazem dwojakiego rodzaju przyczyn.

Pierwsze, o charakterze strukturalnym, związane są z charakterem i stopniem rozdrobnienia struktury agrarnej oraz stopniem uprzemysłowienia i urbanizacji danego rejonu. Drugie związane są z efektami bieżącej polityki gospodarczej w odniesieniu do rolnictwa (system cen zbytu, formy skupu) oraz z zaopatrzeniem sieci handlu uspołecznionego w mleko, w produkty pochodne, w produkty substytucyjne.

Obie te grupy przyczyn składają się na określony stan równowagi między popytem i podażą na dany produkt w poszczególnych rejonach, czego wyrazem są ceny na rynkach lokalnych.

Przedstawiony (tab. 1) regionalny układ cen mleka, jeśli abstrahować od skali rozpiętości, jest w zasadzie zbliżony do układu jaki istniał na początku lat 50-tych [1], co pozwala sądzić, że podstawowe przyczyny typu strukturalnego działają również obecnie, aczkolwiek skutki polityki ekonomicznej w zakresie rynku poważnie modyfikują regionalne układy cen produktów rolnych, przesuwając jednocześnie wagę i rolę niektórych przyczyn strukturalnych na dalszy plan (o czym będzie mowa w dalszych rozważaniach).

Jakie to są czynniki i jaka jest ich rola i zasięg oddziaływania na lokalną cenę mleka?

Obliczone współczynniki korelacji [2] w oparciu o zespół czynników typu strukturalnego (tab. 2), pozwalają stwierdzić co następuje:

1. Większość przyjętych czynników pozostaje w dość silnym i istotnym związku z ceną mleka na rynku niezorganizowanym.

2. Jedną z zasadniczych przyczyn — działających w sferze produkcji — ogólnie niskiej produkcji i towarowości mleka w gospodarce chłopskiej, a zatem i niskiego udziału skupu państwowego mleka w ogólnej podaży mleka, jest silna dekoncentracja krów w gospodarstwach rolnych, pozostająca w związku z charakterem struktury agrarnej poszczególnych regionów kraju. Z reguły w rejonach o rozdrobnionej strukturze agrarnej, a zatem i stosunkowo niższej koncentracji krów w gospodarstwach, ceny mleka są wysokie (współczynnik korelacji wojewódzkich cen mleka ze wskaźnikiem koncentracji gospodarstw wynosi $r = -0{,}74$, $t_o = -4{,}08$, zaś ze wskaźnikiem koncentracji krów w gospodarstwach chłopskich $r = -0{,}71$, $t_o = -3{,}78$).

3. Stosunkowo najsilniej — przy danej produkcji — na lokalną cenę mleka wpływa rozmiar mleka zużytego na cele produkcyjne w gospodarstwie ($r_{16} = 0{,}86$). Oznacza to, że im wyższy jest udział zużycia produkcyjnego, tym wyższa jest cena mleka na rynkach lokalnych.

4. Dość silny i istotny jest związek ceny mleka z wielkością spożycia mleka na głowę ludności wiejskiej ($r_{15} = 0{,}62$). Im wyższe jest spożycie mleka na głowę ludności wiejskiej, tym wyższa jest cena mleka na rynkach lokalnych. Wiąże się z tym gęstość zaludnienia wiejskiego, co wraz z wielkością spożycia mleka na głowę określa globalne rozmiary mleka po-

[1] Z. Kozłowski: Niektóre przejawy wpływu lokalnego rynku na strukturę i ekonomikę rolnictwa w Polsce. Zeszyty Naukowe SGPiS, zeszyt XXX, Warszawa 1961.

[2] Wszystkie współczynniki korelacji obliczone są na podstawie średnich wojewódzkich bez woj. katowickiego, które wyłączono ze względu na wyjątkowość tego województwa pod względem uprzemysłowienia, urbanizacji, gęstości zaludnienia, struktury zawodowej ludności oraz miejsca gospodarki rolnej.

Czynniki strukturalne określające cenę mleka na rynkach lokalnych Tabela 2

Województwa	Cena mleka w zł/litr średnia roczna 1959—1962 (1)	Ludność na 100 ha użytków rolnych[a]		Produkcja mleka w litrach na 1 ha użytków rolnych[b] (4)	Spożycie mleka na głowę ludności wiejskiej w litrach[b] (5)	Udział mleka spasanego w produkcji[b] (6)	Towarowość mleka[b] (7)	Produkcja towarowa mleka w ltr na głowę ludności miejskiej[b] (8)
		wiejska (2)	miejska (3)					
Polska	3,04	78	66	542	329	8,0	44,5	368
Bydgoskie	2,71	66	55	515	249	7,1	61,0	569
Gdańskie	2,71	64	118	481	260	6,4	58,8	240
Szczecińskie	2,91	41	58	279	285	7,3	50,9	245
Opolskie	2,91	99	54	670	317	7,3	45,0	567
Poznańskie	2,92	71	56	546	280	7,2	56,7	549
Olsztyńskie	2,94	44	22	362	207	7,2	67,8	1104
Wrocławskie	2,94	76	108	517	307	7,2	48,0	230
Koszalińskie	2,95	40	28	258	312	7,3	43,9	404
Łódzkie	2,98	92	95	672	321	7,9	48,0	339
Zielonogórskie	2,98	62	51	440	325	7,3	47,1	407
Białostockie	3,03	51	19	361	339	9,4	42,7	821
Warszawskie	3,08	78	84	533	277	8,3	51,1	325
Krakowskie	3,13	145	91	923	403	9,0	27,5	279
Lubelskie	3,17	78	91	564	422	8,5	32,9	865
Rzeszowskie	3,18	104	27	774	513	8,8	22,6	652
Kieleckie	3,25	105	35	622	289	9,4	41,7	750
Współczynniki korelacji prostej		$r_{12} = 0{,}51$	$r_{13} = -0{,}21$	$r_{14} = 0{,}42$	$r_{15} = 0{,}62$	$r_{16} = 0{,}86$	$r_{17} = -0{,}74$	$r_{18} = 0{,}31$
Test istotności		$t_0 = 2{,}21$	$t_0 = -0{,}82$	$t_0 = 1{,}74$	$t_0 = 2{,}95$	$t_0 = 6{,}23$	$t_0 = -4{,}16$	$t_0 = 1{,}20$

[a] Źródło: Rocznik Statystyczny 1962, tab. 11 (31). Jako ludność wiejską przyjęto ludność zatrudnioną w rolnictwie zamieszkałą na wsi i w mieście oraz ludność nierolniczą zamieszkałą na wsi. Jako ludność miejską przyjęto ludność zatrudnioną poza rolnictwem zamieszkałą w mieście.

[b] Dane Dep. Bilansów Gospodarki Narodowej GUS, dotyczą gospodarki indywidualnej w roku 1961 (szacunek).

zostającego na wsi. Stąd też wraz ze wzrostem gęstości zaludnienia wiejskiego na 1 ha użytków rolnych cena mleka wzrasta ($r_{12} = 0,51$).

5. Stosunkowo słaby jest związek ceny mleka z intensywnością produkcji mleka ($r_{14} = 0,42$), a dodatnia zależność tego związku (wraz ze wzrostem intensywności produkcji mleka rośnie jego cena), pozwala sądzić, iż wpływ intensywności na cenę mleka jest dość daleki, zakłócony wpływem innych czynników.

6. Słaby jest związek ceny mleka z gęstością zaludnienia miejskiego ($r_{13} = -0,21$) oraz z wielkością produkcji towarowej mleka przypadającą na głowę ludności miejskiej ($r_{18} = 0,31$). Dzieje się tak dlatego, że województwa bardziej zurbanizowane są w pełniejszym stopniu zaopatrzone w mleko przez handel uspołeczniony. Natomiast wielkość produkcji towarowej w województwach bardziej towarowych przypadająca na ludność miejską, w związku z istnieniem skupu uspołecznionego, nie określa podaży mleka na rynek lokalny. Można wydaje się stwierdzić, że obecnie — w odróżnieniu od sytuacji wyłącznego uzależnienia rynków lokalnych od miejscowej podaży i popytu — cena mleka na lokalnych rynkach jest w znacznym stopniu niezależna od **potencjalnych** lokalnych warunków równowagi rynkowej. Zjawisko to jest zrozumiałą konsekwencją powstania centralnego rynku zbytu mleka (skup uspołeczniony) gwarantującego zbyt i cenę oraz wzrastającej roli systemu zaopatrzenia ludności w mleko poprzez handel uspołeczniony ze stałą, jednolitą ceną krajową.

Jednocześnie cena mleka na rynku niezorganizowanym pozostaje w silnym i istotnym związku z czynnikami kształtującymi towarowość mleka, tj. z wielkością mleka pozostającego w gospodarstwie na cele konsumpcji i zużycia produkcyjnego. Wyrazem tego jest występujący wysoki i istotny związek pomiędzy stopniem towarowości mleka a jego ceną na rynku niezorganizowanym ($r_{17} = -0,74$). Łączny stopień związku wszystkich elementów określających rozdysponowanie mleka z towarowością jest bardzo wysoki ($R_{1.234} = -0,97$).

Tabela 3

Współczynniki korelacji między towarowością a pozostałymi elementami bilansu mleka

Rodzaj korelacji	Korelacje między towarowością mleka (1) a:		
	spożyciem mleka na głowę ludności wiejskiej (2)	gęstością ludności wiejskiej na 1 ha użytków rolnych (3)	udziałem zużycia produkcyjnego mleka w produkcji globalnej (4)
Korelacja prosta	$r_{12} = -0,94$	$r_{13} = -0,63$	$r_{14} = -0,70$
Korelacja cząstkowa	$r_{12:34} = -0,91$	$r_{13:24} = -0,37$	$r_{14:23} = -0,53$
Korelacja całkowita (wieloraka)		$r_{1:234} = -0,97$	

Uzyskane współczynniki korelacji pozwalają stwierdzić, że siła związku każdej z przyjętych zmiennych z towarowością mleka jest wysoka i istotna. Współzależność ta jest ujemna, co oznacza, że towarowość mleka jest tym wyższa, im niższe jest spożycie mleka w rodzinach wiejskich, im

niższa jest gęstość zaludnienia wiejskiego na 1 ha użytków rolnych, im niższy jest udział zużycia produkcyjnego mleka w gospodarstwie. Najsilniej i w stopniu decydującym wpływa jednak na towarowość mleka spożycie mleka w rodzinach wiejskich. Wyrazem tego jest utrzymanie się silnego związku ceny mleka z wielkością spożycia ($r_{12 \cdot 34} = -0{,}91$) przy wyłączeniu wpływu spasania, natomiast znaczne osłabienie związku ceny ze spasaniem mleka ($r_{14 \cdot 23} = -0{,}53$), przy wyłączeniu wpływu spożycia.

Tabela 4

Produkcja globalna i towarowa mleka w gospodarce chłopskiej w 1961 r.

Województwa	Udział województw w produkcji mleka		Udział w produkcji gotowej:		Udział w produkcji towarowej:	
	globalnej	towarowej	podaży	samozaopatrzenia	skupu	wolnego rynku
Polska	100,0	100,0	48,4	51,6	61,8	38,2
Warszawskie	10,3	11,8	55,7	44,3	69,2	30,8
Bydgoskie	6,6	9,0	65,7	34,3	87,5	12,5
Poznańskie	9,3	11,9	61,1	38,9	64,4	35,6
Łódzkie	7,5	8,0	52,1	47,9	64,9	35,1
Kieleckie	7,3	6,8	46,0	54,0	21,2	78,8
Lubelskie	9,2	6,8	35,9	64,1	48,6	51,4
Białostockie	5,1	4,9	47,1	52,9	74,0	26,0
Olsztyńskie	4,3	6,6	73,1	26,9	95,6	4,4
Gdańskie	2,9	3,8	62,8	37,2	67,0	33,0
Koszalińskie	2,3	2,3	47,4	52,6	70,7	29,3
Szczecińskie	1,9	2,2	54,9	45,1	70,0	30,0
Zielonogórskie	2,7	2,9	50,8	49,2	61,8	38,2
Wrocławskie	5,7	6,1	51,7	48,3	57,9	42,1
Opolskie	3,7	3,8	49,3	50,7	51,2	48,8
Katowickie	3,9	3,4	40,8	59,1	45,3	54,7
Krakowskie	8,7	5,4	30,2	69,8	43,0	57,0
Rzeszowskie	8,6	4,3	24,8	75,2	32,2	67,8

Źródło: Dep. Bilansów Gospodarki Narodowej GUS.

Z kolei rozmiar i waga skupu mleka przez handel uspołeczniony w silnym stopniu zależy od stopnia towarowości mleka w danym rejonie. Z reguły w województwach o niskiej towarowości mleka udział skupu uspołecznionego jest niski, a stosunkowo wysoki udział rynku niezorganizowanego.

Stwierdzono wyraźnie występującą zależność pomiędzy towarowością produkcji mleka a udziałem sprzedaży mleka na poszczególnych rynkach: wraz ze wzrostem towarowości mleka wzrasta stopień uspołecznienia zbytu mleka, a maleje podaż na rynek niezorganizowany (tab. 4). Współczynnik korelacji pomiędzy towarowością mleka a udziałem rynku niezorganizowanego w produkcji towarowej w przekroju wojewódzkim wynosi $r = -0{,}79$, zaś z udziałem sprzedaży w sieci skupu $r = 0{,}79$, czyli, że związek ten jest wysoki i istotny.

Reasumując, należy stwierdzić, że przy istniejącym poziomie produkcji mleka decydujący wpływ na towarowość, a za tym i na cenę, mają czynniki działające w sferze rozdysponowania produkcji. Czynniki związane ze stopniem urbanizacji danego rejonu, tj. czynniki kształtujące rynki lokalne mają, w zakresie rynku mleka, znaczenie mniejsze, zwłaszcza w rejonach bardziej towarowych. Stanowi to logiczną konsekwencję, po pierwsze — powstania centralnego rynku zbytu mleka, który w znacznym stopniu uniezależnia podaż mleka od warunków zbytu na rynkach lokalnych, po drugie — rozszerzającego się zakresu zaopatrzenia ludności w mleko poprzez sieć handlu uspołecznionego, co z kolei osłabia zależność popytu od lokalnej podaży.

Przechodzimy zatem do analizy czynników kształtujących cenę mleka bezpośrednio w sferze rynkowej. Przyjęty zespół zmiennych objaśniających cenę mleka bezpośrednio w sferze rynku prezentuje tab. 5.

Tabela 5

Czynniki określające cenę mleka w sferze rynkowej

Województwa	Cena targowiskowa mleka zł/ltr (1)	Wolnorynkowa sprzedaż mleka na głowę ludności miejskiej w ltr (2)	Udział skupu w produkcji towarowej mleka (3)	Dochody osobiste ludności na 1 mieszkańca zł (4)	Zaopatrzenie w mleko na głowę ludności miejskiej (5)
Bydgoskie	2,71	71	87,5	9 120	66
Gdańskie	2,71	79	67,0	10 214	78
Szczecińskie	2,91	73	70,0	10 065	61
Opolskie	2,91	277	51,2	9 498	64
Poznańskie	2,92	195	64,4	9 782	58
Olsztyńskie	2,94	49	95,6	7 971	41
Wrocławskie	2,94	97	57,9	9 621	57
Koszalińskie	2,95	118	70,7	8 975	50
Łódzkie	2,98	119	64,9	8 816	37
Zielonogórskie	2,98	155	61,8	8 843	50
Białostockie	3,03	213	74,0	7 350	35
Warszawskie	3,08	100	69,2	9 719	37
Krakowskie	3,13	159	43,0	8 778	44
Lubelskie	3,17	445	48,6	7 946	38
Rzeszowskie	3,18	442	32,2	7 653	52
Kieleckie	3,25	591	21,2	7 179	45

Przede wszystkim należy stwierdzić, że przyjęte zmienne pozostają w wysokim i istotnym związku z ceną mleka, a uzyskany współczynnik korelacji wielorakiej pozwala sądzić, iż w zasadzie wyjaśniają one cenę mleka.

Dodatni i wysoki związek między ceną mleka a wolnorynkową podażą mleka przypadającą na głowę ludności miejskiej ($r_{12} = 0,71$) oznacza, że

Tabela 6

Współczynniki korelacji

Rodzaj korelacji	Korelacja między ceną targowiskową mleka (1) a:			
	wolnorynkową sprzedażą mleka na głowę ludności miejskiej (2)	udziałem skupu w produkcji towarowej mleka (3)	spożyciem z dochodów osobistych ludności na 1 mieszkańca (4)	zaopatrzeniem w mleko na głowę ludności miejskiej (5)
Korelacja prosta	$r_{12} = 0{,}71$	$r_{13} = -0{,}71$	$r_{14} = -0{,}66$	$r_{15} = -0{,}72$
Test istotności	$t_0 = 3{,}74$	$t_0 = -3{,}76$	$t_0 = -3{,}33$	$t_0 = -3{,}85$
Korelacja cząstkowa	$r_{12.345} = 0{,}64$	$r_{13.245} = -0{,}16$	$r_{14.235} = -0{,}36$	$r_{15.234} = -0{,}84$
Korelacja wieloraka		$R_{1.2345} = 0{,}99$		

im wyższa jest cena mleka na rynkach lokalnych, tym większa jest wolnorynkowa podaż mleka. Cena wolnorynkowa mleka wzrasta natomiast — w przekroju terytorialnym — wraz ze zmniejszeniem się udziału skupu państwowego w produkcji towarowej mleka ($r_{13} = -0{,}71$), wraz z obniżaniem się wielkości dochodów na 1 mieszkańca ($r_{14} = -0{,}66$) oraz wraz ze spadkiem zaopatrzenia ludności miejskiej w mleko przez sieć handlu uspołecznionego ($r_{15} = -0{,}72$). Jeśli wyłączyć wpływ czynników pozostałych, cena wolnorynkowa mleka wykazuje najsilniejszy związek z zaopatrzeniem ludności w mleko przez handel uspołeczniony ($r_{15.234} = -0{,}84$). Oznacza to, że przy niezmienności czynników pozostałych, wysokie ceny mleka na rynku niezorganizowanym są potęgowane przez ograniczenie zaopatrzenia tych terenów w mleko przez handel uspołeczniony. Natomiast przy założeniu niezmienności pozostałych czynników, związek ceny z podażą wolnorynkową mleka nieco słabnie ($r_{12.345} = 0{,}64$), aczkolwiek siła związku pozostaje nadal duża, co pozwala sądzić o wadze i roli podaży wolnorynkowej mleka w kształtowaniu cen na rynkach lokalnych. Wpływ poziomu dochodów, przy wyłączeniu działania pozostałych czynników, znacznie słabnie ($r_{14.235} = -0{,}36$) co wydaje się zrozumiałe w świetle ogólnie niskiej dochodowej i cenowej elastyczności popytu na mleko. Stosunkowo najsłabszy jest związek ceny wolnorynkowej mleka z udziałem skupu państwowego w produkcji towarowej mleka ($r_{13.245} = -0{,}16$). Należy jednak podkreślić charakter tego związku, mianowicie ujemna zależność korelacyjna wskazuje, że cena mleka na wolnym rynku jest tym wyższa, im niższy jest udział skupu państwowego w produkcji towarowej danego województwa i odwrotnie, im wyższy jest stopień uspołecznienia zbytu mleka, tym niższa jest cena mleka na rynku niezorganizowanym. Zależność ta jest konsekwencją kształtowania się towarowości mleka w poszczególnych województwach i stwierdzonej wyżej reguły, że im wyższa towarowość mleka, tym wyższy jest udział skupu uspołecznionego.

Można wydaje się sądzić, że przy istniejącym poziomie produkcji mleka i jej towarowości — tj. w sytuacji działania określonego zespołu przyczyn strukturalnych — o skali istniejącego zróżnicowania regionalnych cen mleka decyduje przede wszystkim stopień i zakres zaopatrzenia ludności w mleko przez handel uspołeczniony. Znaczna jednocześnie rola podaży

wolnorynkowej mleka w zakresie kształtowania się cen mleka na rynkach lokalnych spełnia funkcje wtórne, uzupełniające w stosunku do systemu zaopatrzenia przez handel uspołeczniony. Podaż wolnorynkowa mleka nasila się na rynkach lokalnych słabo bądź niedostatecznie zaopatrzonych przez handel uspołeczniony, stanowiąc swoisty żywiołowy mechanizm uzupełniający, wyrównujący niedostatecznie dostosowany system zaopatrzenia uspołecznionego do lokalnego popytu na mleko.

Zjawisko to jest — naszym zdaniem — przejawem i konkretyzacją ogólnej roli jaką spełnia polityka gospodarcza państwa na rynku w naszym systemie gospodarczym. Polityka gospodarcza jest w szerokim zakresie twórcą równowagi rynkowej. Funkcje swoje w tym zakresie państwo spełnia poprzez system skupu, zaopatrzenia oraz system cen dekretowanych. Funkcje te z kolei spełniają rolę pierwotną w stosunku do istniejącego rynku niezorganizowanego i jego systemu cen.

Znaczna jeszcze rola podaży wolnorynkowej mleka na rynkach lokalnych uwarunkowana jest w zasadzie dwoma przyczynami.

Po pierwsze, rozmiarem sprzedaży mleka na rynku niezorganizowanym. W dużej części województw wolnorynkowa podaż mleka przypadająca na głowę ludności miejskiej jest znacznie, a nawet kilkakrotnie wyższa niż z tytułu zaopatrzenia przez handel uspołeczniony. Przyjmując nawet pewien margines nieścisłości danych o podaży wolnorynkowej mleka, które oparte są na szacunkach, a kierując się dodatkowo dla orientacji wskaźnikiem przeciętnego w kraju spożycia mleka na mieszkańca (231 litrów) upewniamy się, że rząd wielkości w zakresie proporcji między podażą wolnorynkową mleka a zaopatrzeniem uspołecznionym wykazany w materiale, którym dysponujemy, jest bliski stanu faktycznego.

Po drugie, istniejące kryteria w terytorialnym rozdysponowaniu puli mleka pozostającej w gestii handlu uspołecznionego są w założeniach swoich wadliwe. Wyrazem tego jest stopień i kierunek współzależności pomiędzy poziomem dochodów na mieszkańca w danym województwie (poziom życia) a wielkością podaży mleka przez handel uspołeczniony oraz na rynku niezorganizowanym, przypadającą na głowę ludności miejskiej. Otóż, jeśli uszeregować województwa według malejącego dochodu na mieszkańca, okazuje się, że zaopatrzenie uspołecznione w mleko na głowę ludności miejskiej ma również tendencję malejącą ($r_{xz} = 0{,}63$), natomiast podaż wolnorynkowa mleka na głowę tejże ludności ma tendencję rosnącą ($r_{xy} = -0{,}66$).

Obliczone współczynniki korelacji pozwalają stwierdzić, że przy wyłączeniu wpływu podaży wolnorynkowej mleka, związek między poziomem dochodów a zaopatrzeniem w mleko handlu uspołecznionego znacznie wzrasta, podczas gdy wyłączenie wpływu zaopatrzenia handlu uspołecznionego nie zmienia w zasadzie siły związku między poziomem dochodów a podażą wolnorynkową mleka.

Oznacza to, że wyższy poziom dochodów na mieszkańca w poszczególnych województwach powoduje wzmożenie zaopatrzenia w mleko przez handel uspołeczniony, gdy jednocześnie podaż mleka na rynku niezorganizowanym ulega znacznej redukcji. Wolno sądzić zatem, że zmiany w dochodach i ich wpływ na popyt mleka, w generalnej tendencji, znajdują bardziej adekwatne dostosowanie w podaży mleka na rynku niezorganizowanym niż w handlu uspołecznionym. Wadliwy w swoim założeniu system zaopatrzenia w mleko wynika stąd, że oparty on jest o kryteria analo-

Tabela 7

Współczynnik korelacji

Rodzaj korelacji	Korelacje między wielkością dochodów na mieszkańca (x) a:	
	zaopatrzeniem w mleko handlu uspołecznionego na głowę ludności miejskiej (z)	podażą wolnorynkową mleka na głowę ludności miejskiej (y)
Korelacja prosta	$r_{xz} = 0{,}63$	$r_{xy} = -0{,}66$
Korelacja cząstkowa	$r_{xz.y} = 0{,}73$	$r_{xy.z} = -0{,}67$
Korelacja wieloraka	$R_{x.zy} = 0{,}82$	

giczne do stosowanych w odniesieniu do masła (o czym dalej). Gdy tymczasem kryteria te nie mogą być takie same, przede wszystkim z tego względu, że mleko płynne jest, w naszych warunkach, produktem tanim, o niskiej dochodowej elastyczności popytu, natomiast masło jest produktem drogim o wysokiej (powyżej jedności) elastyczności dochodowej popytu [1].

Tabela 8

Wartość bioekonomiczna niektórych artykułów pochodzenia zwierzęcego w Polsce
(wg cen w handlu uspołecznionym w 1962 r.)

Produkt	Cena 1 kg w zł	Kcal[a] (w kg)	Cena gr/100 Kcal[b]
Słonina świeża	33,00	8 110	40,69
Mleko 2,5%	2,50	530	47,17
Masło osełkowe	70,00	7 480	93,58
Mięso wieprzowe z kością za 1 kg	36,00	2 730	131,87
Jaja świeże 20 szt. = 1 kg	40,60	1 440	281,90

[a] Wartości kaloryczne wg Rudowskiej-Pokrowskiej: Tablice wartości odżywczych produktów spożywczych, Warszawa 1964.

[b] Ceny wg GUS.

Należy nadmienić, że substytucja mleka na masło, tłuszcze roślinne lub zwierzęce czy mięso nie jest bezpośrednia zarówno ze względu na walory smakowe, jak i cenę; mleko jest niewątpliwie produktem najtańszym spośród możliwych substytutów.

Jak wykazują obliczenia wartości bioekonomicznej niektórych produktów żywnościowych występujących jako substytuty mleka, cena 1 Kcal zawartej w mleku jest kilkakrotnie niższa niż analogiczna cena 1 Kcal mięsa, jaj, czy masła; jedynie słonina jest tańsza od mleka.

[1] Konsumpcja żywności w rodzinach rolniczych, op. cit., s. 114—115.

Bliższa analiza towarowości oraz cen mleka w poszczególnych regionach[1] kraju jest przejawem i potwierdzeniem ogólnej tendencji ujawnionej w przedstawionych rachunkach korelacji.

Województwa o wysokich cenach mleka koncentrują się we wschodniej i południowo-wschodniej części kraju. Są to województwa wybitnie rolnicze, w których udział ludności wiejskiej waha się w granicach 62 (Kraków) — 80% (Rzeszów, Lublin). Jednocześnie struktura agrarna tego rejonu jest szczególnie rozdrobniona, z czym wiąże się wysoka obsada krów na 100 ha użytków rolnych i stosunkowo niska ich produktywność. Duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych wywiera swoisty wpływ na rozdysponowanie produkcji globalnej i towarowej mleka.

Województwa tego rejonu mają najniższą towarowość produkcji mleka, co jest wynikiem z jednej strony niskiej produkcyjności krów i dużego rozdrobnienia produkcji mleka (ok. 50% gospodarstw w tych województwach posiada po 1 krowie, a ok. 30% po 2 krowy), z drugiej zaś wysokiego zużycia mleka w gospodarstwach zarówno na cele konsumpcyjne, jak i paszowe (tab. 2). W związku z tym, aczkolwiek cztery województwa (Kraków, Rzeszów, Kielce, Lublin) wytwarzają ok. 34% krajowej produkcji mleka, udział ich w krajowej produkcji towarowej wynosi tylko 23%.

Spożycie naturalne mleka i przetworów mlecznych jest w tych województwach wysokie, co wynika zarówno z profilu produkcji zwierzęcej (bardziej dogodne warunki naturalne dla chowu bydła niż trzody chlewnej, silny deficyt pasz treściwych), jak i ogólnie niskiego poziomu konsumpcji wśród ludności rolniczej tego rejonu. Niski ogólny poziom konsumpcji warunkuje substytucję mięsa i tłuszczów poubojowych zwierzęcych na mleko i jego przetwory jako produkty tańsze, a jednocześnie odżywcze. W związku z tym obok wysokiego spożycia mleka płynnego przez ludność wiejską, dość wysoki odsetek mleka jest przetwarzany w gospodarstwie na masło i śmietanę na cele samozaopatrzenia rodzin (ok. 30% produkcji mleka)[2]. Można również sądzić, że wysoka obsada bydła na 100 ha użytków rolnych warunkuje tu wysokie spasanie mleka przy odchowie młodzieży, co znajduje częściowe potwierdzenie w stosunkowo wysokim udziale spasanego mleka w produkcji (tab. 2). Czynniki te składają się na niską towarowość mleka. Jednocześnie w województwach tego regionu zaopatrzenie w mleko na głowę ludności miejskiej jest znacznie niższe od średniej krajowej, zwłaszcza w woj. kieleckim i lubelskim.

Następstwem napiętej równowagi między podażą i popytem na lokalnych rynkach mleka jest występująca w każdym z tych wojedwództw wysoka stosunkowo podaż mleka na rynku niezorganizowanym, czemu towarzyszy jeden z najniższych udziałów skupu państwowego w produkcji towarowej mleka (w kieleckim spółdzielczość skupuje zaledwie 21%,

[1] Przedmiotem analizy w celu zmniejszenia liczebności jednostek administracyjnych są wybrane grupy województw reprezentujące regiony przeciwstawne, różniące się pod względem podstawowych wskaźników produkcyjnych i ekonomiczno-demograficznych. Rejon południowo-wschodni reprezentują województwa: krakowskie, rzeszowskie, kieleckie, lubelsk e. Rejon środkowo-zachodni — województwa poznańskie i bydgoskie. Rejon północno-zachodni — białostockie, olsztyńskie. Rejon południowo-zachodni — wrocławskie, opolskie.

[2] Powyższe oraz pozostałe stwierdzenie dotyczące spożycia mleka i masła przez ludność rolniczą nie znalazły udokumentowania w niniejszym artykule, gdyż są wynikiem odrębnych badań, zawartych w książce H. Chojnacka: Konsumpcja żywności w rodzinach rolniczych, PWN, 1963, rozdz. III.

w rzeszowskim 32%, w krakowskim 43%, w lubelskim 49% towarowej produkcji mleka).

Niski udział skupu państwowego na tych terenach jest następstwem szeregu kumulujących się czynników. Po pierwsze, w ogóle niskiej towarowości mleka, co przy silnie rozdrobnionej produkcji mleka nie sprzyja dostawom mleka do mleczarni. Po drugie, na ogół ograniczona podaż mleka znajduje zbyt po wysokiej cenie na rynkach lokalnych, ponieważ województwa te są słabo zaopatrzone w mleko a popyt nań, w związku z niskim poziomem konsumpcji, wysoki. Gdyby nawet założyć hipotetycznie, że podaż mleka na miejscowe lokalne rynki zostanie ograniczona na rzecz skupu państwowego, to należy się liczyć w następstwie tego z silnym wzrostem cen wolnorynkowych mleka na tych terenach, jeśli nie nastąpi odpowiednia rekompensata w zaopatrzeniu sieci handlu uspołecznionego w mleko. Jednym z podstawowych środków obniżających wysoki poziom cen mleka na lokalnych rynkach tego regionu jest — obok wzrostu produkcji — znaczne zwiększenie zaopatrzenia ludności miejskiej w mleko.

W charakterystyce województw o niskich cenach mleka przedstawiamy rejony różniące się między sobą zespołem przyczyn warunkujących towarowość i poziom cen mleka. Przeciwstawnym rejonem w stosunku do południowo-wschodniego jest rejon środkowo-zachodni (Bydgoszcz, Poznań), w którym ceny mleka są jedne z najniższych. Są to województwa o przeciętnym zaludnieniu wiejskim w kraju, posiadające stosunkowo duży rozmiar gospodarstw rolnych. Jest to rejon o intesywnej produkcji i stosunkowo wysokiej kulturze rolnej. Względnie niską obsadę bydła i krów na 100 ha użytków rolnych kompensuje wysoka wydajność mleka od krowy. Województwa te cechuje jedna z najwyższych towarowości produkcji mleka (61% — Bydgoszcz, 57% — Poznań), co jest następstwem, z jednej strony, wysokiej produkcji mleka i stosunkowo wysokiej koncentracji krów w gospodarstwach (50% gospodarstw w bydgoskim i 43% w poznańskim posiada po 2 i więcej krów), z drugiej zaś niskiego zużycia mleka w gospodarstwach, zwłaszcza na cele konsumpcyjne. W związku z tym udział tych dwu województw w krajowej towarowej produkcji mleka wynosi ok. 21%, a udział w produkcji globalnej ok. 16%.

Niskie naturalne spożycie mleka w tych województwach wynika z wysokiego poziomu spożycia mięsa i tłuszczów wieprzowych, co z kolei uwarunkowane jest zarówno wysokim ogólnym poziomem konsumpcji wśród ludności rolniczej, jak i dominowaniem mięsnego kierunku w hodowli (trzoda chlewna).

Wysokiej towarowości mleka towarzyszy stosunkowo wysoki udział skupu państwowego w produkcji towarowej mleka, zwłaszcza w województwie bydgoskim (88% produkcji towarowej). Godny natomiast uwagi jest stosunkowo wysoki udział rynku niekontrolowanego w podaży mleka w woj. poznańskim (ok. 35%). Przyczynę tego należy upatrywać w głównej mierze w bardzo wysokim odsetku gospodarstw bez krów w woj. poznańskim (przeszło 32% ogółu gospodarstw), które to gospodarstwa zgłaszają określony popyt na mleko bezpośrednio u producenta w obrębie wsi. Przyczyna pośrednia wiąże się z niższą towarowością mleka w poznańskim, co wynika z kolei z wysokiego domowego przerobu mleka na masło, którego zarówno spożycie przez ludność rolniczą, jak i sprzedaż na rynkach lokalnych należy do najwyższych w kraju.

Odrębny zespół przyczyn składa się na względnie niski poziom cen mleka i masła w rejonie północno-wschodnim (białostockie, olsztyńskie).

Rejon północno-wschodni charakteryzuje ekstensywny typ gospodarki rolnej, czego podstawą i wyrazem jest stosunkowo duży rozmiar gospodarstw i niski bardzo stopień zaludnienia wiejskiego. Zarówno pod względem obsady bydła i krów na 100 ha użytków rolnych, jak i produkcyjności krów województwa tego rejonu zajmują jedno z ostatnich miejsc. Charakterystyczną jest jednak rzeczą, że województwa te mają stosunkowo wysoką koncentrację krów w gospodarstwach — 56% gospodarstw w olsztyńskim i 47% w białostockim posiada 2 i więcej krów oraz najmniej gospodarstw bez krów. Jednocześnie niski stopień uprzemysłowienia, zwłaszcza urbanizacji rejonu, czego wyrazem jest jeden z najniższych wskaźników gęstości zaludnienia miejskiego przy niskiej gęstości zaludnienia w ogóle (48 mieszkańców na 1 km^2 — białostockie, 43 mieszkańców na 1 km^2 — olsztyńskie wobec przeciętnej krajowej 97 mieszkańców na 1 km^2) kształtuje niski bardzo popyt na mleko i jego przetwory.

Taki stan stwarza, że z jednej strony podaż produktów rolnych w ogóle, w danym wypadku mleka i masła, jest nawet przy niskim poziomie produkcji, wysoka, popyt zaś na rynkach lokalnych, bardzo ograniczony. Dlatego też w tym rejonie (białostockie, również wschodnie powiaty warszawskiego oraz północne lubelskiego) ceny produktów zwierzęcych były zawsze jedne z najniższych w kraju. Niska zaś cena mleka wynika ze stosunkowo wysokiej podaży uwarunkowanej niskim spożyciem mleka i jego przetworów wśród ludności wiejskiej, które to produkty są tu substytuowane przez wysokie spożycie mięsa i tłuszczów wieprzowych.

Godny podkreślenia jest fakt, że rejon o najbardziej zacofanym rolnictwie, w szczególności białostockie, na ogół o niskiej towarowości produkcji rolniczej, ma obecnie stosunkowo wysoką towarowość produkcji mleka [1] (towarowość w woj. białostockim — 43%, w woj. olsztyńskim — 68%). Przy czym, co jest szczególnie istotne, skup państwowy mleka jest w tych województwach wysoki (białostockie 74%, olsztyńskie 96% produkcji towarowej mleka).

Rejon południowo-zachodni cechuje układ cen mleka zbliżony do rejonu środkowo-zachodniego, zwłaszcza w województwie wrocławskim, co uwarunkowane jest zbliżonymi również przesłankami ekonomiczno-produkcyjnymi w tym zakresie.

Swoista specyfika w poziomie cen mleka na rynkach lokalnych oraz w rozdysponowaniu produkcji mleka występuje natomiast w woj. opolskim: towarowość mleka jest tu zbliżona do średniej krajowej (46%), a udział rynku niekontrolowanego stosunkowo wysoki (49%), poziom cen wolnorynkowych mleka stosunkowo niski.

Taki układ cen wynika w woj. opolskim z następujących przyczyn:

1. Silnie rozdrobniona struktura agrarna, w wyniku tego wysoka gęstość zaludnienia wiejskiego oraz wysoki udział ludności wiejskiej w strukturze zawodowej ludności województwa.

2. Wysokie, jedno z najwyższych, spożycie mleka i jego przetworów na głowę ludności wiejskiej.

[1] Należy zauważyć, że towarowość produkcji mleka w 1947/48 r. wynosiła w białostockim ok. 15%, a w olsztyńskim 46%. Wg M. Czerniewska: Badania obrotów i towarowości artykułów rolnych w gospodarstwach chłopskich, wyd. PWRiL, Warszawa 1950, s. 62, tabl. XVII.

3. Z kolei niski udział ludności miejskiej przy jednym z niskich stopni zaludnienia miejskiego kształtuje względnie słaby popyt na mleko.

4. Jednocześnie zaopatrzenie w mleko przez sieć handlu uspołecznionego jest tu jednym z najwyższych w kraju.

W świetle powyższych przyczyn godny natomiast zastanowienia jest fakt, że mimo niskich cen mleka na rynkach lokalnych woj. opolskiego i stosunkowo wysokich cen płaconych w skupie, udział skupu mleka w ogólnej jego podaży wynosi tylko 50%, a drugie 50% trafia na rynek niezorganizowany. Wynika to z faktu silnie rozdrobnionej produkcji mleka oraz z wyjątkowo wysokiego odsetka gospodarstw bez krów. W woj. opolskim 35% gospodarstw rolnych jest bez krów, 23% posiada 1 krowę, również 23% posiada po 2 krowy, gospodarstw posiadających 3 i więcej krów jest 20%. Fakt ten pozwala sądzić, że podaż wolnorykowa mleka występuje przede wszystkim w obrębie wsi, gdzie zaopatrzenie przez handel uspołeczniony nie dociera.

Tak więc względnie niskie ceny mleka na rynkach lokalnych w województwach środkowo-zachodnich, zachodnich i północnych są następstwem bardziej skoncentrowanej obsady krów w gospodarstwach, stosunkowo wyższej produkcji mleka o wyższej towarowości. Wyższa towarowość mleka, przy względnie wysokim zaopatrzeniu w mleko przez handel uspołeczniony, kształtuje względnie niski poziom cen na rynku niezorganizowanym, a zatem stosunkowo wysoką sprzedaż mleka do sieci handlu uspołecznionego. Towarowość mleka w tych rejonach ograniczona jest jeszcze bądź wysokim udziałem produkcyjnego zużycia mleka (np. białostockie), bądź też wysokim przerobem gospodarskim mleka na masło (np. poznańskie, opolskie) zarówno na samozaopatrzenie, jak i na sprzedaż.

Przyczyny regionalnego zróżnicowania cen masła

Biorąc pod uwagę sprzężony charakter mleka i masła można dedukcyjnie sądzić, że związek ceny mleka z ceną masła jest jednokierunkowy, tzn. wysokie ceny mleka powinny w zasadzie determinować wysoką cenę masła i odwrotnie, niskie ceny mleka — niską cenę masła. Ta dedukcyjna reguła nie znajduje powszechnego potwierdzenia w notowaniach cen obu produktów. W części województw takich, jak szczecińskie, koszalińskie, olsztyńskie, białostockie niskim cenom mleka towarzyszą niskie ceny masła, natomiast w województwach rzeszowskim i krakowskim wysokim cenom mleka towarzyszą wysokie ceny masła. W pozostałych województwach występuje zjawisko odwrotne, tzn. niskim cenom mleka towarzyszą wysokie ceny masła (poznańskie, bydgoskie, gdańskie, wrocławskie, łódzkie) bądź wysokim cenom mleka towarzyszą niskie ceny masła (warszawskie, lubelskie, kieleckie). Najwyższym notowaniom cen masła w miastach wydzielonych towarzyszą ceny mleka na poziomie przeciętnej krajowej. Regionalny zatem układ cen mleka nie jest skorelowany z układem cen masła ($r_{xy} = -0{,}10$). Linia podziału na strefy o wysokich i niskich cenach masła przebiega zatem odmiennie niż w przypadku cen mleka. Wysokie ceny masła występują przede wszystkim na rynkach lokalnych dużych ośrodków miejskich.

Co zatem określa taki układ cen masła na rynku niezorganizowanym? Dlaczego — w odróżnieniu od cen mleka — ceny masła są najwyższe na

rynkach stanowiących duże centra rynkowe? Przyczyny odmiennego układu cen masła w stosunku do cen mleka można wyjaśnić odmiennym charakterem i rolą jaką spełniają te dwa produkty na rynku żywności.

Po pierwsze — waga wolnorynkowej podaży masła jest znacznie mniejsza niż mleka.

Po drugie, masło — w odróżnieniu od mleka — jak wiadomo z badań nad spożyciem, jest produktem o wysokiej elastyczności popytu zarówno względem dochodu, jak i cen.

Po trzecie, wielkość spożycia masła na głowę ludności jest silnie zróżnicowana w zależności od poziomu zamożności, niewspółmiernie silniej niż mleka [1].

Mając na uwadze powyższe cechy masła na naszym rynku żywności obliczono związek ceny masła na rynku niezorganizowanym z:

1) wielkością dochodu na 1 mieszkańca;

2) poziomem zaopatrzenia w masło przez sieć handlu uspołecznionego, wyrażonego w kg na głowę ludności miejskiej [2].

Tabela 9

Współczynniki korelacji między ceną masła (x) a zaopatrzeniem uspołecznionym w masło na głowę ludności miejskiej (z) i wielkością dochodów na mieszkańca (y)

Rodzaj korelacji	Korelacja między ceną masła (x) a:		Korelacja między zaopatrzeniem w masło (z) a wielkością dochodów na mieszkańca (y)
	wielkością dochodów na mieszkańca (y)	zaopatrzeniem w masło na głowę ludności miejskiej (z)	
Korelacja prosta	$r_{xy} = 0{,}77$	$r_{xz} = 0{,}83$	$r_{yz} = 0{,}66$
Korelacja cząstkowa	$r_{xy.z} = 0{,}53$	$r_{xz.y} = 0{,}67$	
Korelacja wieloraka	$R_{x.yz} = 0{,}88$		

Uzyskane współczynniki korelacji wskazują, że siła związku ceny masła z badanymi zmiennymi objaśniającymi jest dość wysoka ($R_{x.yz} = 0{,}88$), co oznacza, że przyjęte zmienne objaśniają zmienność ceny masła na rynku niezorganizowanym w 77% ($R_{x.yz} = 0{,}77$). Wolno sądzić, że pozostałe, niewyjaśnione 23% zmienności związane jest z wpływem na cenę podaży masła na rynku niezorganizowanym, co w świetle wskazanej wyżej niskiej produkcji towarowej i towarowości masła w gospodarstwach rachunkowych, wydaje się zrozumiałe. Siła związku ceny masła z każdą z badanym zmiennych jest wysoka i istotna. Uzyskane współczynniki korelacji wskazują, że wzrost ceny masła w przekroju przestrzennym następuje wraz ze wzrostem poziomu dochodów ludności oraz ze wzrostem zaopatrzenia w masło przez sieć handlu uspołecznionego. Innymi słowy,

[1] Rocznik Statystyczny 1963, tab. 32 (651), 35 (654), s. 451—452.

[2] Ograniczenie badania do wymienionych trzech zmiennych nie uwzględniając wolnorynkowej podaży masła wynika z braku takich danych. GUS jak dotychczas nie sporządza bilansów masła nie tylko w przekroju wojewódzkim, ale nie ma nawet bilansu masła w skali całej gospodarki chłopskiej.

Tabela 10

Ceny targowiskowe masła, dochody i zaopatrzenie w masło na głowę ludności miejskiej [a]

Lp.	Miasta wydzielone i województwa	Ceny masła na targowiskach, średnia z lat 1959—1962 w zł/kg	Dochody osobiste ludności na 1 mieszkańca w zł	Zaopatrzenie w masło na głowę ludności miejskiej w kg
1.	m. Kraków	63,3	14 400	6,04
2.	m. Warszawa	62,6	16,355	5,35
3.	m. Łódź	62,2	12 726	5,49
4.	m. Poznań	61,4	15 921	5,40
5.	m. Wrocław	60,2	13 587	4,75
6.	Krakowskie	58,6	7 426	5,20
7.	Poznańskie	57,7	8 525	3,66
8.	Łódzkie	57,6	7 082	4,49
9.	Wrocławskie	57,5	8 676	4,60
10.	Zielonogórskie	57,4	8 843	3,07
11.	Bydgoskie	57,3	9 120	3,49
12.	Rzeszowskie	56,7	7,653	3,78
13.	Gdańskie	56,1	10 214	3,21
14.	Opolskie	55,5	9 498	5,01
15.	Szczecińskie	55,4	10 065	3,79
16.	Warszawskie	54,8	6 649	3,12
17.	Koszalińskie	54,2	8 975	2,90
18.	Olsztyńskie	54,0	7 971	3,79
19.	Kieleckie	52,8	7 179	2,66
20.	Lubelskie	50,9	7 946	3,16
21.	Białostockie	49,5	7 350	1,72
	Polska	57,2	9 126	4,49

a Dane o dochodach i zaopatrzeniu dotyczą roku 1961.

wraz ze wzrostem poziomu dochodów wzrasta zaopatrzenie w masło i mimo to wzrasta również cena masła na rynku niezorganizowanym.

Wzrost ceny masła przy jednoczesnym wzroście zaopatrzenia może się wydać na pierwszy rzut oka zaskakujący, gdyż ogólnie rzecz biorąc można oczekiwać odwrotnej zależności, tzn. wraz ze wzrostem zaopatrzenia w sieci handlu uspołecznionego cena masła na rynku niezorganizowanym powinna spadać. Otóż wyjaśnienie tej pozornej sprzeczności wynika po prostu stąd, że zaopatrzenie sieci handlu uspołecznionego w masło spełnia jednocześnie funkcję podaży i funkcję efektywnego popytu. Pod pojęciem efektywnego popytu rozumie się potrzeby, które są zaspokajane w ramach istniejącego poziomu dochodów. W tym też sensie zaopatrzenie ludności w masło z odpowiednią towarzyszącą temu polityką cenową państwa, jest dostosowywane do poziomu dochodów poszczególnych miast i rejonów, czyli że kreuje do pewnego stopnia popyt efektywny. Należy jednak wskazać, że dostosowanie zaopatrzenia w masło do poziomu do-

chodów nie jest jeszcze doskonałe, aczkolwiek tendencja do synchronizacji zaopatrzenia w masło z poziomem dochodów jest wyraźna ($r_{yz} = 0,66$). Można też sądzić, że niedostateczna jeszcze synchronizacja zaopatrzenia w masło z poziomem dochodów stanowi, mimo stosunkowo wysokiego zaopatrzenia, jedną z głównych przyczyn wysokich cen masła na wolnym rynku. Konkretnym przykładem niedostatecznej jeszcze synchronizacji zaopatrzenia w masło z przeciętnym poziomem dochodów jest z jednej strony woj. opolskie, na innym poziomie dochodów, również warszawskie (bez m. Warszawy) i lubelskie (tab. 19), w których zaopatrzenie w masło na głowę ludności miejskiej jest względnie wysokie w stosunku do poziomu dochodów, w następstwie czego ceny masła na rynku niezorganizowanym są tu niskie. Z drugiej strony, wysokie ceny masła na rynku niezorganizowanym dużych miast pozwalają sądzić, że zaopatrzenie w masło przez handel uspołeczniony nie zaspokaja istniejącego tu popytu na masło. Oznacza to, że niedostateczne jeszcze zsynchronizowanie zaopatrzenia handlu uspołecznionego w masło z poziomem dochodów ludności występuje przede wszystkim na rynkach dużych miast, w których poziom dochodów na mieszkańca szczególnie silnie odbiega (w górę) od poziomu w poszczególnych województwach.

Ogólny wniosek jaki nasuwają powyższe rozważania w zakresie regionalnego zróżnicowania cen masła na rynku niezorganizowanym sprowadza się do stwierdzenia, że przy istniejącym poziomie produkcji masła, poziom cen masła na wolnym rynku zależy w decydującej mierze od stopnia terytorialnej synchronizacji, wielkości zaopatrzenia ludności w masło przez sieć handlu uspołeczniego z poziomem dochodów ludności oraz od poziomu tego zaopatrzenia na głowę ludności miejskiej.

Tendencje zmian w regionalnym zróżnicowaniu cen mleka i masła w ujęciu dynamicznym (lata 1950—1962)

Obraz regionalnego zróżnicowania cen mleka i masła za ostatnie dwunastolecie pozwala stwierdzić, że w okresie tym nie było istotnych przesunięć w układzie cen wojewódzkich. Podział na dwie podstawowe grupy województw o cenach wyższych i niższych obejmuje, bez zmian, te same w zasadzie województwa. Fakt ten pozwala zatem sądzić, że przyczyny strukturalne leżące u podstaw terytorialnego zróżnicowania cen rolnych mają, jak dotychczas, charakter trwały.

Wprowadzenie w latach 50-tych nowych form skupu mleka i odpowiedniego systemu cen gwarancyjnych oraz systemu zaopatrzenia ludności miejskiej przez handel uspołeczniony nie zlikwidowało działania wskazanych przyczyn strukturalnych, niemniej efekty polityki rynkowej państwa osłabiają i w poważnym stopniu modyfikują ich rolę i zasięg działania. Przejawem takiej modyfikacji w zakresie regionalnego zróżnicowania cen mleka i masła jest wyraźnie zarysowująca się tendencja do niwelacji rozpiętości pomiędzy cenami na poszczególnych rynkach lokalnych. Wyraża się ona w znacznym zmniejszeniu obszaru rozpiętości cen wojewódzkich w ostatnich 12 latach.

Jednoznaczną ilustracją tego zjawiska są obliczone współczynniki zmienności wojewódzkich cen mleka i masła, które wykazują systematyczne zawężenie obszaru rozproszenia tych cen. Na przestrzeni lat

1950—1962 obszar zmienności cen mleka i masła na lokalnych rynkach zmniejszył się prawie o połowę.

Tabela 11

Współczynniki zmienności cen targowiskowych mleka i masła

Lata	Współczynniki zmienności w %	
	mleko	masło
1950—1952	9,2	9,2
1953—1955	8,4	7,6
1957—1959	6,6	6,7
1960—1962	4,9	5,7

Poważne zmniejszenie rozpiętości cen wojewódzkich nastąpiło w wyniku **nierównomiernego tempa wzrostu** cen mleka i masła w poszczególnych województwach oraz w poszczególnych okresach czasu.

Wolno sądzić, że zarysowane w ostatnim 12-leciu tendencje niwelacyjne w zakresie regionalnych cen mleka pozostają w bezpośrednim związku z uniezależnieniem, w znacznym stopniu, podaży od warunków realizacji na rynkach lokalnych, dzięki powstaniu centralnego uspołecznionego rynku mleka gwarantującego zbyt i cenę. Sąd ten wynika z następujących przesłanek.

Na tle ogólnego wzrostu cen mleka szczególnie silne tempo wzrostu tych cen wystąpiło w województwach o niskich cenach. Natomiast w grupie województw o wysokich cenach miał miejsce osłabiony wzrost cen.

Przyśpieszone tempo wzrostu cen mleka na rynkach lokalnych województw o niskich cenach oznacza, że na tych rynkach nastąpiła zmiana stanu równowagi pomiędzy popytem a podażą mleka. Teoretycznie rzecz biorąc zmiana stanu równowagi na danym rynku, której wyrazem jest wzrost cen, następuje bądź w wyniku silniejszego wzrostu popytu niż podaży, bądź spadku podaży w stosunku do istniejącego popytu. Na podstawie zmian w stanie ludności nierolniczej między rokiem 1950 a 1960 w poszczególnych województwach nie ma podstaw do stwierdzenia szczególnego wzrostu tej grupy ludności w województwach zachodnich, środkowo-zachodnich czy północno-wschodnich w stosunku do pozostałych. Nie ma zatem podstaw do sądu o szczególnym, wyjątkowym wzroście popytu na mleko na rynkach lokalnych w tych województwach. Zmiana zatem stanu równowagi na lokalnych rynkach mleka w tej grupie województw była w głównej mierze następstwem zmian po stronie podaży, mianowicie skierowania dominującej ilości mleka towarowego do sieci skupu uspołecznionego. Wyrazem tego był stały wzrost produkcji i produkcji towarowej mleka na przestrzeni omawianego 12-lecia oraz jednocześnie wzrastający udział skupu państwowego w ogólnej podaży mleka, zwłaszcza w większości województw o niskich cenach mleka.

Jednocześnie wzrastał stopień zaopatrzenia ludności miast w mleko przez sieć handlu uspołecznionego. Stopień zaś zaopatrzenia w mleko, według kryteriów stosowanych w tym zakresie, był względnie wyższy w rejonach o niskich cenach, co dodatkowo potęgowało sprzedaż mleka przez producentów do mleczarni.

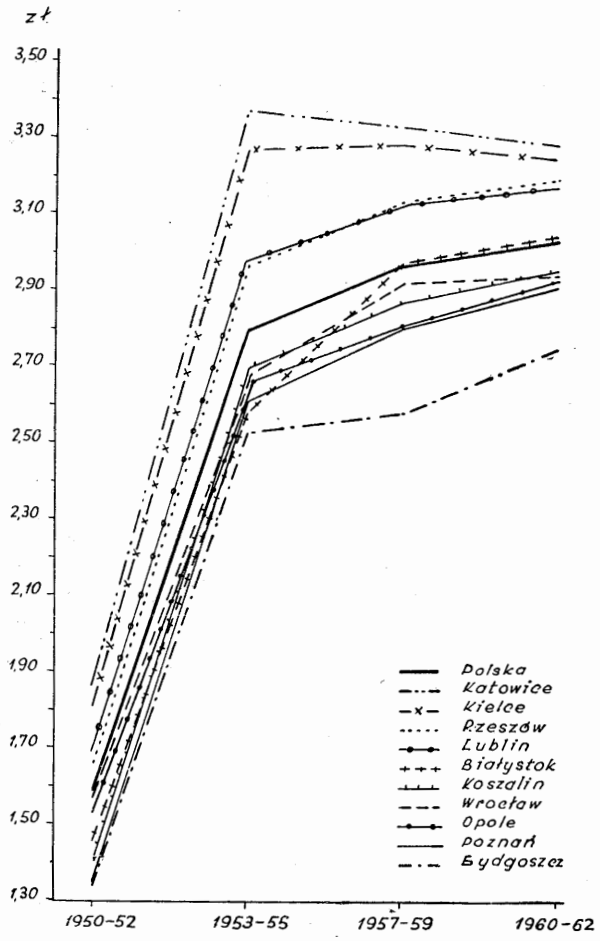

Wykres 1. Ceny mleka na targowiskach wg notowań korespondentów GUS w latach 1950—1962

Powstanie centralnego rynku zbytu mleka oraz wzrost roli zaopatrzenia ludności w mleko przez handel uspołeczniony spowodował w rejonach o niskich cenach mleka zmianę stanu równowagi między podażą i popytem mleka na rynkach lokalnych.

Wydaje się rzeczą zrozumiałą, że wpływ centralnego uspołecznionego rynku mleka był szczególnie silny i jednocześnie korzystny dla rejonów o niskich cenach mleka. W tych bowiem rejonach, jak stwierdzono w badaniach regionalnego układu cen rolnych w okresie wcześniejszym [1], wyłączna zależność dostawcy od warunków rynku lokalnego powodowała ograniczone możliwości zbytu mleka, a wskutek tego niskie jego ceny, a w rejonach o słabo rozwiniętej sieci transportowej dodatkowo jeszcze

[1] Z. Kozłowski: Niektóre przejawy wpływu lokalnego rynku. Zeszyty Naukowe SGPiS, zeszyt XXX, 1961 r.

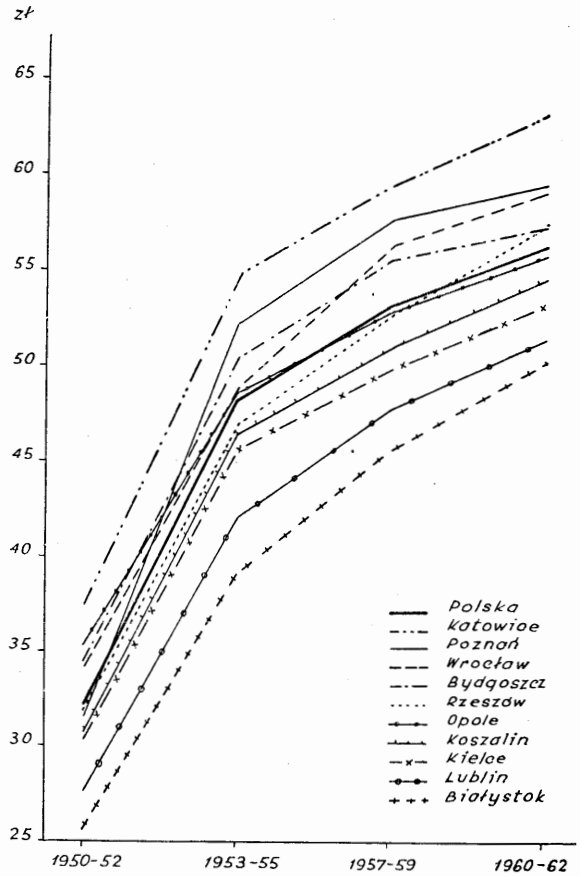

Wykres 2. Ceny masła na targowiskach wg notowań korespondentów GUS w latach 1950—1962

wyjątkowo niską towarowość mleka w ogóle (białostockie). W tych też rejonach rezerwy mleka towarowego były stosunkowo największe i dlatego nie jest przypadkiem, że wzrost towarowej produkcji mleka był jednocześnie, w znacznej mierze, wzrostem skupu uspołecznionego. Mechanizm rynku centralnego oddziaływał na stan równowagi na lokalnych rynkach mleka głównie poprzez następujące instrumenty:

Po pierwsze — stworzona została możliwość realizacji produkcji towarowej mleka bez ograniczeń po określonej stałej cenie niezależnie od stanu rynkowej równowagi.

Po drugie — ceny mleka w skupie państwowym były i są nadal bardziej korzystne dla dostawców w grupie województw o niskich niż wysokich cenach mleka na lokalnych rynkach. Innymi słowy, w województwach o niskich cenach miejscowych ceny skupu pozostawały i pozostają w lepszej, korzystniejszej relacji do cen na rynkach lokalnych niż w województwach o cenach wysokich, co było elementem sprzyjającym w mobilizacji istniejących, właśnie w tych rejonach, większych rezerw mleka towarowego.

Po trzecie — czynnikiem przejściowym, który pozostawił trwalsze skutki był system dostaw obowiązkowych działający w latach 1951—1956. Zjawisko przyśpieszonego wzrostu cen targowiskowych mleka w latach 1953—1955, które wystąpiło właśnie w województwach zachodnich, północnych i środkowo-zachodnich, tj. w większości województw o niskich cenach mleka, należy wiązać z wpływem dostaw obowiązkowych na stan równowagi na lokalnych rynkach mleka. Tłumaczy się to tym, że w tych województwach obciążenie produkcji towarowej mleka było stosunkowo wyższe niż w województwach południowo-wschodnich i wschodnich. Jak bowiem wiadomo, dostawy obowiązkowe mleka były określone na podstawie jednolitej normy wymiaru od 1 ha użytków rolnych, niezależnie od rozmiaru gospodarstwa i rejonu. W związku z tym rozmiar dostaw obowiązkowych mleka był względnie większy dla grup gospodarstw większych obszarowo, a zatem i dla rejonów o mniej rozdrobnionej strukturze obszarowej gospodarstw, które w zasadzie pokrywają się z rejonami, o niskich cenach mleka. Znana jest bowiem powszechnie występująca prawidłowość, że w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa maleje rozmiar globalnej i towarowej produkcji zwierzęcej, w tym i mleka, na 1 ha użytków rolnych. Zestawienie tej prawidłowości z równym obciążeniem każdego hektara dostawami obowiązkowymi mleka oznaczało faktycznie, że im większe było gospodarstwo, tym obciążenie każdego hektara z tytułu dostaw obowiązkowych mleka było większe. Wprawdzie przeciwdziałał temu fakt wyższej z reguły towarowości mleka w większych gospodarstwach, wskutek czego obie te tendencje częściowo się znosiły, niemniej, jak potwierdzają badania empiryczne [1], województwa zachodnie i środkowo-zachodnie były stosunkowo bardziej obciążone z tytułu dostaw obowiązkowych mleka niż województwa wschodnie i południowo-wschodnie. Dlatego też nie jest przypadkiem, że w okresie wprowadzenia dostaw obowiązkowych mleka (średnia cena z lat 1953—1955) nastąpił wyjątkowo silny wzrost cen mleka i masła we wszystkich bez wyjątku województwach, szczególnie zaś silny wzrost miał miejsce w województwach środkowo-zachodniej i północno-zachodniej części kraju, w których dostawy obowiązkowe mleka były stosunkowo większe niż w pozostałych rejonach.

Charakterystyczne są również skutki zlikwidowania dostaw obowiązkowych mleka (po 1957 r.), które w zakresie cen wolnorynkowych mleka ujawniły się bezpośrednim zwolnieniem bądź stagnacją cen w województwach o wysokich cenach mleka. Fakt ten pozwala przypuszczać, że w województwach o przewadze popytu nad podażą na lokalnych rynkach, mleko uprzednio realizowane w ramach dostaw obowiązkowych zostało w części lub w znacznej mierze skierowane na rynek niezorganizowany.

W zakresie masła można wysunąć hipotezę, że stwierdzona tendencja do niwelacji rozpiętości regionalnych cen na rynku niezorganizowanym jest w głównej mierze następstwem wzrastającej i dominującej obecnie roli zaopatrzenia ludności w masło poprzez handel uspołeczniony, dostosowanego — w odróżnieniu od mleka — w znacznym stopniu do terytorialnego różnicowania popytu na masło.

W konkluzji można stwierdzić, że przy istniejącym poziomie produkcji mleka zróżnicowany stopień jego towarowości, a zatem i poziomu cen na

[1] Z. Kozłowski: Obowiązkowe dostawy w planie sześcioletnim, PWRiL, Warszawa 1960, s. 122 i następne.

rynku niezorganizowanym jest następstwem rejonowego zróżnicowania stopnia koncentracji produkcji mleka oraz wagi zużycia mleka na cele konsumpcyjne i produkcyjne w gospodarstwach chłopskich.

Działanie tych czynników typu strukturalnego z różnym natężeniem w poszczególnych rejonach, przy jednoczesnym niedostatecznym jeszcze dostosowaniu zaopatrzenia ludności miejskiej w mleko do lokalnego popytu stanowi podstawowy zespół przyczyn istniejącego regionalnego zróżnicowania cen na rynku niezorganizowanym. W tym świetle, zwłaszcza jeśli się zważy, że wielkość mleka przypadająca na głowę ludności nierolniczej z tytułu zaopatrzenia uspołecznionego w znacznym stopniu nie pokrywa jeszcze popytu na mleko, postulat pod adresem polityki gospodarczej sprowadza się do wskazania konieczności zwiększenia zaopatrzenia w mleko terenów dotychczas upośledzonych, tj. tych właśnie, w których ceny mleka są wysokie, a popyt zaspokajany jest w decydującym stopniu przez rynek niezorganizowany.

Realna możliwość wcielenia w życie tego postulatu może i powinna postępować wraz ze wzrostem produkcji mleka. Każdy przyrost produkcji powinien zwiększyć pulę zaopatrzenia w mleko ludności tych właśnie terenów. Należy podkreślić, że zmiana proporcji w zaopatrzeniu ludności miejskiej w mleko na rzecz województw dotychczas upośledzonych stanowi jeden z podstawowych warunków obniżenia cen mleka na rynkach lokalnych oraz zwiększenia masy towarowej skupowanej przez aparat uspołeczniony.

Rola zaopatrzenia uspołecznionego w zakresie regulowania poziomu cen mleka i masła na rynku niezorganizowanym w naszych warunkach jest w znacznej mierze decydująca. Potwierdzeniem tej tezy są wyniki zmian w regionalnym układzie cen mleka i masła ujawnione w analizie w aspekcie dynamicznym. Ujawniona tendencja do niwelacji regionalnych rozpiętości tych cen jest następstwem powstania, z jednej strony, centralnego rynku zbytu mleka, który w znacznym stopniu uniezależnia podaż od warunków równowagi na lokalnych rynkach, z drugiej zaś rozszerzenia się zakresu zaopatrzenia ludności miejskiej w mleko i masło przez handel uspołeczniony.

ЕЛЕНА ХОЙНАЦКА
Научно-исследовательский
институт экономики
сельского хозяйства
Варшава

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЦЕН МОЛОКА И МАСЛА НА НЕОРГАНИЗОВАННОМ РЫНКЕ В ПОЛЬШЕ

Содержание

Анализ территориальной дифференциации цен молока и масла на неорганизованном рынке, произведенный в статике и динамике, показал, что существуют еще значительные различия в их уровне по отдельным районам, хотя, в общем, эти различия в 1950—1962 года проявляют тенденцию к сглаживанию. Эта тенденция является следствием, с одной стороны, возникновения централизованного рынка

сбыта молока (государственные заготовки), который в значительной степени делает независимым сбыт молока от соотношения спроса и предложения на местных рынках, а с другой стороны расширения области влияния общественной торговли на снабжение городского населения молоком и маслом.

При существующем уровне производства молока различия в его товарности и вытекающие отсюда различия в уровне цен между районами, об'ясняются различиями в степени концентрации производства, а также удельным весом молока употребляемого на потребительские и производственные цели в крестьянских хозяйствах.

Влияние этих факторов структурного характера, с различной интенсивностью по отдельным районам, при еще существующем несоответствии уровня снабжения молоком и маслом городского населеуровно уровно спроса на эти продукты местного населения является основной причиной дифференциации цен на неорганизованном рынке.

Helena CHOJNACKA
Institute of Agricultural Economics
Warsaw

REGIONAL STRUCTURE OF PRICES FOR MILK AND BUTTER IN POLAND

Summary

The statistical and dynamic analysis of the regional structure of milk and butter prices on the free market has proved that there still exist considerable discrepancies in their level between several regions though these discrepancies show, during the period 1950—1962, the tendency to be levelled. This tendency results on one side from development of the central market for milk (socialized i. e. State purchases), which makes the supply independent, to a high degree, on the existence of balace on regional markets, on the other hand from the expansion in supplying the town population with milk and butter by socialized trade.

On the existing level of milk production the differentiated (among regions) degree of its marketability and thus in consequence of its price levels have their source in regional differentiation of the degree of concentration of milk production and of the importance of milk utilization on peasant farms for consumption purposes and for production.

These factors of structural character operating at diverse intensity in several regions — the supply of urban population being still not brought into line with local demand — make the basis set of reasons of the existing regional differentiation in free market prices.